

KONŠTRUKČNÉ KONCEPCIE GOTICKÝCH OLTÁROV NA SLOVENSKU

CONSTRUCTIONS CONCEPTS OF GOTHIC ALTARS IN SLOVAKIA

Juraj Veselovský – Peter Kajba

ABSTRAKT

Gothic art is an extraordinary valuable part of the cultural heritage of Slovakia in field of preserved historical monuments. Slovakia, in particular Spiš, is the site with the largest number of preserved gothic wing altars in the world. They are among the most significant and important elements of sacred interior.

The paper is aimed at exploring constructional and material concepts of designing the gothic altars in Slovakia.

Its main aim is a comprehensive description of their designing in terms of style and construction. Attention is paid mainly to construction principles, material structure of the used wood species and decoration techniques.

Observed parameters were explored by a sample of five altar units – since the oldest and simplest of the altar baldachin alter in Vojnany up to the richly decorated and structurally challenging altar of St. Barbara in Banská Bystrica from the workshop of Master Paul of Levoča.

The contribution of the work we consider to be the deeper analysis of the design principles used in making cabinets and altar wings. The results of research can be interesting and inspiring in many ways for contemporary furniture design as well as for educational and preservation praxis.

Keywords: Gothic wing altar, construction, materials.

ÚVOD

Gotickému umeniu, ako jednej z najvýznamnejších etáp v dejinách umenia na Slovensku je všeobecne venovaná veľká pozornosť nielen zo strany odborníkov z radov historikov umenia, ale aj širokej verejnosti. Záujem a tomu zodpovedajúce je nielen množstvo odbornej literatúry, ale aj literatúry určenej na výchovno-vzdelávacie alebo reprezentačné účely, ktorá je venovaná tomuto umeniu.

Gotické krídlové oltáre patria medzi najcharakteristickejšie doklady gotického umenia na Slovensku. V súvislosti s gotickým interiérom je treba vyzdvihnúť skutočnosť, že práve na Slovensku je najhustejší výskyt tohto umeleckého druhu zachovaný na Spiši.

Problematikou tvorby gotických oltárov na Slovensku sa zaoberajú práce CIDLINSKEJ (1989), HOMOLKU (1973) a DAROLOVEJ (1968, 1969). Podrobnejšie rezbársku výzdobu a tvorbu drevených plastík gotických oltárov Majstra Pavla z Levoče popisujú práce KOTRBU (1969, 1982), ktorý so svojim bratom reštaurovali gotický oltár v Levoči.

Pri podrobnejšom prehľade literatúry je zrejmé, že v tieni historických hodnotení daného obdobia, ikonografických, formálnych a slohových analýz diel zostávajú takmer nepovšimnuté často veľmi dôležité a zaujímavé skutočnosti svedčiace o dokonalom poznaní materiálovej

skladby drevín ich vlastností, o často náročných a dômyselných konštrukčných princípoch. Táto problematika sa čiastočne rieši v prácach autorov príspevku (VESELOVSKÝ a KAJBA 2008).

Predkladaná práca si kladie za cieľ prehĺbenie, získanie nových poznatkov o materiálovej skladbe a konštrukčných koncepciách tvorby gotických oltárov pamiatkového fondu Slovenska.

METODIKA VÝSKUMU

Pri práci boli použité exaktné vedecké metódy výskumu ako odborný popis, analýza a syntéza skúmaného materiálu, komparácia poznatkov z praxe a odbornej literatúry, indukcia a dedukcia pri skúmaní vybraných predmetov, ich klasifikácia a skúmanie vzájomných súvislostí a abstrahovanie podstatných znakov predmetu výskumu.

Dôraz bol kladený hlavne na praktické vyhľadávanie a poznanie zachovaných pamiatok v teréne, prípadne v zbierkových inštitúciách, v ktorých sú uložené. V tomto smere sme úzko spolupracovali najmä s Pamiatkovým úradom v Bratislave a príslušnými Krajskými pamiatkovými úradmi, Slovenskou národnou galériou, Slovenským národným múzeom a regionálnymi múzeami a galériami.

Skúmané diela boli konfrontované s poznatkami získanými pri ich reštaurovaní. V prípadoch realizovaných analýz drevín alebo fyzikálneho a chemického rozboru použitých materiálov v rámci reštaurátorského výskumu boli tieto prebraté z reštaurátorskej dokumentácie ktorá bola vykonaná pri reštaurovaní jednotlivých diel.

Vybrané gotické oltáre boli podrobne skúmané a zdokumentované fotograficky a graficky so zreteľom na sledované ciele práce.

VÝSLEDKY

Ako reprezentatívne vzorky boli z hľadiska sledovaných parametrov vytipované nasledovné oltárne celky:

1. Vojňany (Krieg), baldachýnový oltár (SNG),
2. Liptovské Sliače, oltár sv. Mikuláša,
3. Liptovské Sliače, oltár P. Márie,
4. Banská Bystrica – Sásová, hl. oltár sv. Antona a Pavla pustovníkov,
5. Banská Bystrica, farský kostol, oltár sv. Barbory.

1. KRÍDLOVÝ OLTÁR z Vojňan (Krieg) v zbierkach SNG v Bratislave Inventárne č. P 131, P 132, P 133, P 134

Rozmery: Architektúra baldachýnu : v. 147, š. 52, hl. 36 cm

Oltárne krídlo s reliéfom sv. Petra: 122,5 × 26 cm, v. reliéfu 66 cm

Oltárne krídlo so sväticou s palmou: 107,7 × 31,5 cm, v. reliéfu 65,5 cm

Oltárne krídlo so sväticou bez atribútu: 106,5 × 31 cm, v. reliéfu 65,5 cm

Oltárne krídlo s reliéfom sv. Pavla: 120,5 × 26,5 cm, v. reliéfu 65 cm

Datovanie: Okolo 1260, **Autor, dielňa:** Neznáma dielňa orientovaná na sliezske prostredie.

Materiály

Pre určenie drevín bol použitý nedeštruktívny, vizuálny prieskum na obnažených častiach dreva oltárnej architektúry baldachýnu, oltárnych krídlach a reliéfoch, ktoré boli v čase prieskumu demontované v reštaurátorských ateliéroch Slovenskej národnej galérie v Bratislave. Vďaka demontáži bola opticky prístupná aj zadná strana reliéfov a predná časť krídel s obnaženým povrchom a štruktúrou dreva. Získané poznatky o použitých drevinách boli konzultované s reštaurátorom diela akad. soch. Bedřichom Hoffstädterom, ktorý realizoval na diele aj sondážny výskum. Výsledkom prieskumu bolo spoľahlivé určenie drevín použitých na zhotovenie oltára a ich materiálková skladba, ktorá je nasledovná:

Baldachýnová architektúra oltára (baldachýn a krídla): *smrekové drevo*

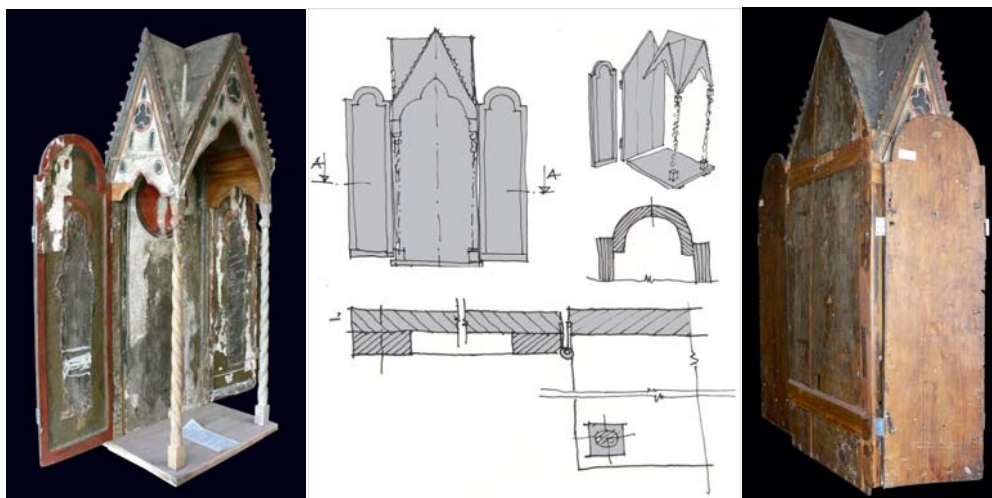
Reliéfy svätcov a svätíc: *lipové drevo*

Konštrukcia

Základným konštrukčným materiálom použitým na zhotovenie oltára je smrekové drevo. Drevené dielce, ktoré definujú celkový tvar oltára majú doskový a prúťový charakter a sú spojené na pevno dvoma základnými spojmi pomocou drevených kolíkov a preplátované. Bočné krídla boli ku korpusu pôvodne upevnené pohyblivými kovanými vysadzovacími závesmi, ktoré boli v minulosti necitlivo nahradené súčasnými knopkovými závesmi. Zadnú nosnú časť oltárnej skrine tvorí vertikálne orientovaná škárovka, pôvodne opatrená a poistená dvoma horizontálnymi drevenými vlysmi, ktoré sú na ňu v súčasnom stave fixované drevenými skrutkami.

Konštrukciu krídel tvoria smrekové dosky v podobe vlysu z prednej strany vystuženého dekoratívnym rámom so segmentovým ukončením hornej časti, ktorý je na ploché dosky kotvený napevno drevenými kolíkmi. Reliéfne postavy svätcov a svätíc boli na krídla upevnené pomocou kolíkov.

Predela oltára sa nezachovala. Oltárna skriňa bola pôvodne na nej osadená na pevno lepením pomocou drevených kolíkov o čom svedčia stopy po nich na spodnej doske oltárnej skrine.

Obr. 1 Gotický oltár z Vojňan. SNG v Bratislave. Konštrukčná koncepcia oltára. Dátum zhotovenia okolo roku 1260.

Fig. 1 Gothic altar from Vojňany. Slovak National Gallery in Bratislava. Structural conception of altar. Creation date around year 1260.

2. OLTÁR SV. MIKULÁŠA, Lipt. Sliache, rímskokatolícky kostol sv. Šimona a Judu, ÚZPF č. 1729

Rozmery: Celok (pôvodná časť bez menzy a terajšieho nadstavca): 179 × 136 cm, oltárna skriňa: 129 × 68 cm, tabule s maľbami v skrini: 59 × 18 cm, socha sv. Mikuláša: 102 cm, oltárne krídla : 129 × 34 cm, Predela: 50 × 24 cm.

Datovanie: 1510 – 1520, **Autor, dielňa:** Neznámy

Materiály

V prípade tohto oltára ide o národnú kultúrnu pamiatku a preto neboli možné ani minimálne deštruktívne zásahy do diela a teda ani odobranie vzorky dreva pre mikroskopickú analýzu. Pretože nebola k dispozícii ani reštaurátorská dokumentácia z reštaurovania oltára (P. Mendel 1963), určenie materiálovej skladby drevín bolo možné len podľa makroskopických znakov obnažených častí dreva.

Na základe vizuálneho prieskumu bolo na zhotovenie architektúry oltára použité ihličnaté drevo - *smrek alebo červený smrek*. Sochárska a rezbárska výzdoba oltára bola vyhotovená z *lipového dreva*.

Konštrukcia

Skriňa, ktorá tvorí hlavnú konštrukčnú časť celku je zhotovená z ihličnatého dreva. Korpus je spojený napevno lepením pomocou drevených kolíkov, spevnený kovanými klincami. Boky skrine sú umiestnené voči prednej ploche skrine šikmo, čím vytvárajú dovnútra zmenšujúci sa korpus. Chrbát tvorí škárovka upevnená na korpus lepením s použitím drevených kolíkov. Reliéf s figurálnou výzdobou umiestnený v prednej lichobežníkovej časti skrine je vyrezaný z lipového dreva.

Oltárne krídla sú na korpus skrine upevnené knopkovými závesmi, ktoré nahradili pôvodné ručne kované. Konštrukciu oltárnych krídel tvorí škárovka, ktorá je z oboch strán zdobená maľbou. Z prednej strany je na jej obvod nalepený drevený nepravý rám, ktorý imituje pravý rámovú konštrukciu krídla. Stabilitu rovinného tvaru krídel zabezpečujú dve horizontálne lišty uchytané na zadnú stranu kovovými klincami.

Predela oltára je konštruovaná tiež zo škárovky spojených napevno lepením pomocou drevených kolíkov. Štítový nadstavce oltára je z mladšieho slohového obdobia a je konštruovaný je vo forme dekoratívnej rezby z lipového dreva.

Obr. 2 Oltár sv. Mikuláša. Rímsko-katolícky kostol sv. Šimona a Judu v Liptovských Sliachoch. Konštrukčná koncepcia oltára. Dátum zhotovenia okolo roku 1510–1520.

Fig. 2 Altar of St. Nicholas. Roman catholic church of Sts. Simon and Jude in Liptovské Sliache. Structural conception of altar. Creation date around years 1510–1520.

3. OLTÁR P. MÁRIE, Liptovské Sliache, rímskokatolícky kostol sv. Šimona a Judu ÚZPF č. 1730.

Rozmery: Celok – pôvodná časť oltára (bez menzy a nadstavca 179 × 196 cm), socha Madony s dieťaťom: v. 11,5 cm, tabuľové maľby oltárnej skrine: 65 × 24 cm, oltárne krídla: 130 × 49 cm, tabuľové maľby 65 × 49 cm, predela: 44 × 123 cm

Datovanie: 1510–1520, **Autor, dielňa:** Neznámy

Materiály

Podobne ako pri predchádzajúcom oltári aj tomto prípade ide o národnú kultúrnu pamiatku a preto neboli možné ani minimálne deštruktívne zásahy do diela a teda ani odobranie vzorky dreva pre mikroskopickú analýzu. Reštaurátorská dokumentácia z reštaurovania oltára (P. Mendel 1963), nebola z technických dôvodov k dispozícii a preto určenie materiálovej skladby drevín bolo možné len podľa makroskopických znakov obnažených častí dreva.

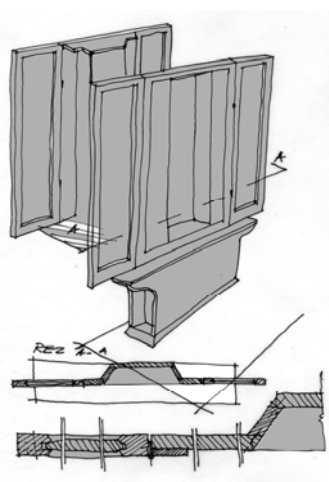
Pre určenie drevín použitých na výrobu oltára boli pri prieskume využité poškodené miesta farebnej vrstvy na predele a oltárnych krídlach, kde bola pôvodná farebná úprava odpadnutá až na drevo. Preskúmaná bola aj zadná doska vo vnútri sokla za ažúrovou rezbou pod sochou P. Márie, ktorá nebola nikdy povrchovo upravovaná a tiež bočná časť pravej strany predely,

ktorá mala len transparentnú (sekundárnu) lakovú úpravu. Aj tu bola kresba štruktúra čitateľná natoľko, že bolo možné určiť druh dreva ako ihličnan – **smrek, alebo červený smrek**. Na zhotovenie sochy a dekoratívnu rezbu podstavca pod sochou P. Márie bolo použité **lipové drevo**.

Konštrukcia

Skriňa, ktorá tvorí hlavnú konštrukčnú časť celku je zhotovená z ihličnatého dreva. Korpus je spojený napevno lepením pomocou drevených kolíkov, spevnený kovanými klincami. Boky skrine sú umiestnené voči prednej ploche skrine šikmo, čím vytvárajú dovnútra zmenšujúci sa korpus. Chrbát tvorí škárovka upevnená na korpus lepením s použitím drevených kolíkov. Reliéf s figurálnou výzdobou umiestnený v prednej lichobežníkovej časti skrine je vyrezaný z lipového dreva.

Oltárne krídla sú na korpus skrine upevnené knopkovými závesmi, ktoré nahradili pôvodné ručne kované. Táto náhrada je zrealizovaná funkčne ale z hľadiska estetického necitlivo dosť necitlivo. Majú rámovú konštrukciu s rohovými spojmi lepenými na otvorený čap a dlab priečne zálohovaný kolíkovým spojom. Spoje stredového vlysu sú o bočný rám fixované lepením na priebežný čap a dlab. Výplň oltárnych krídel tvorí škárovka, ktorej povrch je z oboch strán zdobený maľbou. Predela oltára je konštruovaná tiež zo škárovkových dielcov z spojených napevno lepením pomocou drevených kolíkov.

Obr. 3 Oltár P. Márie. Rímsko-katolícky kostol sv. Šimona a Judu v Liptovských Sliačoch. Konštrukčná koncepcia oltára. Dátum zhotovenia medzi rokmi 1510–1520.

Fig. 3 Altar of the Virgin Mary. Roman catholic church of Sts. Simon and Jude in Liptovské Sliače. Structural conception of altar. Creation date around years 1510–1520.

4. HLAVNÝ OLTÁR SV. ANTONA A PAVLA PUSTOVNÍKOV, Banská Bystrica – Sásová, r. k. kostol, ÚZPF č. 2128/1–17

Rozmery: celková výška: 379 cm, predela: 40 × 170(212) × 35,5 cm, oltárna skriňa s reliéfom: 173 × 142 cm, Krídla: 170,5 × 72 cm, nadstavec: 166 cm.

Datovanie: Okolo 1500, **Autor, dielňa:** Neznámy majster norimberskej orientácie

Materiály

Skladba drevin použitých na zhotovenie oltára bola skúmaná metódou nedeštruktívneho, vizuálneho prieskumu obnažených častí dreva (zadná strana oltára, prístupná vnútorná časť predely, poškodená, osekaná časť reliéfu v skrini oltára, zadné strany sochárskej výzdoby nadstavca) s pomocou razantného osvetlenia a binokulárnej lupy. Na základe vizuálneho prieskumu boli ako drevinu určené:

Oltárna architektúra - **ihličnaté drevo – smrek, červený smrek**

Reliéfna, sochárska a rezbárska výzdoba – **lipové drevo**

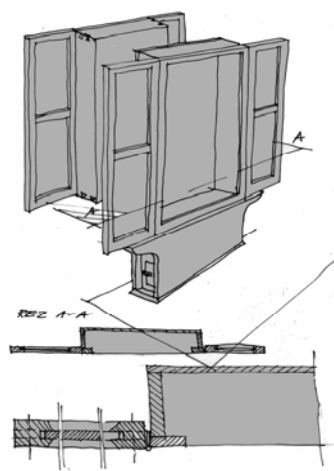
Získané poznatky sú zhodné s určením drevin tak, ako sú uvedené v dokumentácii z reštaurovania oltára (akad. mal. A. DAROLOVÁ 1966–1968).

Konštrukcia

Skriňa, ktorá tvorí hlavnú konštrukčnú časť celku je zhotovená z ihličnatého dreva. Korpus je spojený napevno lepením pomocou lichobežníkových ozubov. Chrbát tvorí škárovka upevnená na korpus lepením s použitím drevených kolíkov. Reliéf s figurálnou výzdobou umiestnený v prednej časti skrine je vyrezaný z lipového dreva a skladá sa zo štyroch blokov, stredný spoj je prekrytý centrálnym umiestneným krížom s plastikou Ukrižovaného.

Oltárne krídla sú na korpus skrine upevnené pôvodnými pohyblivými kovanými vysadzovacími závesmi. Majú rámovú konštrukciu s rohovými spojmi lepenými na otvorený čap a dlab priečne zálohovaný kolíkovým spojom. Spoje stredového vlysu sú o bočný rám fixované lepením na priebežný čap a dlab. Výplň oltárnych krídel tvorí škárovka, ktorej povrch je z oboch strán zdobený maľbou. Predela oltára je konštruovaná tiež zo škárovky spojených napevno lepením pomocou drevených kolíkov. V bočných častiach predely sú umiestnené dvierka s ručne kovanými knopkovými závesmi a petlicou.

Štítový nadstavec oltára je konštruovaný z dielcov, ktoré majú prúťový charakter a podobu architektonických gotických článkov do ktorých je vkomponovaná sochárska výzdoba.

Obr. 4 Hlavný oltár sv. Antona a Pavla pustovníkov. Rímsko-katolícky kostol sv. Antona a Pavla pustovníkov Sásová. Konštrukčná koncepcia oltára. Dátum zhotovenia okolo r. 1500.

Fig. 4 Main altar of Sts. Anthony and Paul the hermits. Roman catholic church of Sts. Anthony and Paul the hermits in Sásová. Structural conception of altar. Creation date around year 1500.

5. OLTÁR SV. BARBORY, Banská Bystrica, Farský kostol P. Márie, kaplnka sv. Barbory ÚZPF č. 1861

Rozmery: Celkové: v. 938 × 499 × 88 cm, Predela: 117 × 277 × 60 cm, Skriňa: 422 × 273,5 × 60 cm, Krídla: 300 cm × 113 cm × 13 cm, Nadstavec: v. 339.

Datovanie: 1509. **Autor, dielňa:** Dielňa Majstra Pavla z Levoče.

Materiály

Pri určení použitých drevin sme využili poznatky z dokumentácie reštaurátorských prác, ktoré boli na oltári realizované v rokoch 1967–1978 kolektívom reštaurátorov: akad. Mal. M. Spoločníková, akad. Mal. D. Filová, akad. mal. Meszárošová, akad. soch. O. Dzurík, akad. soch. A. Drexler.

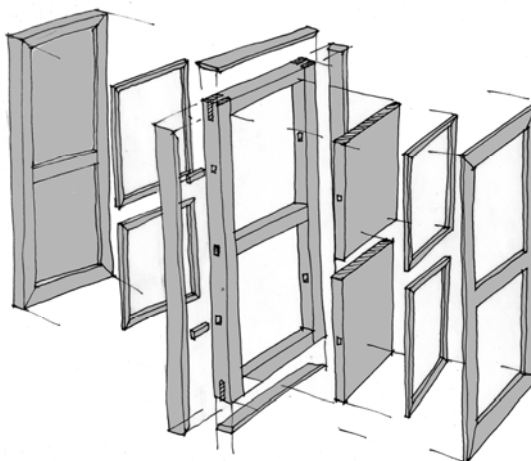
Podľa tejto dokumentácie bolo na zhotovenie všetkých súčastí sochárskej a rezbárskej výzdoby a tabule malieb použité *lipové drevo*.

Ako materiál pre stavbu oltárnej skrine bolo určené *ihličnaté drevo* bez bližšieho určenia.

Konštrukcia

Oltár sa od ostatných popísaných objektov odlišuje nielen svojou veľkosťou, zdobením ale i konštrukčnou stavbou.

Korpus skrine tvoria rámy. Do spodného dna, ktorý je taktiež rámovej konštrukcie a je súčasťou predely sú osadené bočné stĺpy, do ktorých sú nasunuté škárovkové výplne bokov a chrbát ktorý taktiež tvorí rám s výstužnými stredovými vlysmi a výplňami zo škároviek. Tuhosť a pevnosť korpusu sa dosiahla osadením posledného dielu korpusu, ktorým je horné dno. Vzhľadom na tvar a kinematiku závesov oltárnych krídiel sa tieto museli na korpus uchytiť už pred jeho upevnením. Predela je súčasťou konštrukcie oltárnej skrine. Oltárne krídla sú rámovej konštrukcie s rohovými spojmi na čap a rozčap a stredové na čap a dlab. Výplň rámov tvoria škárovky z maľbou zo zadnej strany a reliéfmi s figurálnou výzdobou z prednej strany.

Obr. 5 Oltár sv. Barbory. Konštrukčná koncepcia krídla oltára. Kostol P. Márie v Banskej Bystrici, kaplnka sv. Barbory. Dátum zhotovenia okolo roku 1509.

Fig. 5 Altar of St. Barbara. Structural conception of altar wing. Church of Virgin Mary in Banská Bystrica, St. Barbara's chapel. Creation date around year 1509.

VÝSLEDKY VÝSKUMU

Na základe získaných poznatkov je možné bližšie špecifikovať sledované parametre gotických krídlových oltárov na Slovensku od rannej gotiky reprezentovanej jednoduchým prenosným krídlovým oltárom z Vojnian až po konštrukčne náročné a kvalitne vyzdobené neskorogotické oltáre z počiatku 16. st., aké reprezentuje banskobystrický oltár sv. Barbory.

Podľa výsledkov dosiahnutých výskumom môžeme konštatovať, že tvarový a konštrukčný vývoj skúmaných gotických oltárov má svoje zákonitosti, ktoré súvisia nielen s výtvarným talentom tvorcov, ale aj z ich poznatkami o vlastnostiach materiálov. S tvorbou je nerozlučne spojená úroveň technologických nástrojov a remeselná zručnosť majstrov.

Materiálová skladba drevín

Na základe obhliadok skúmaných diel a konfrontácii s výskumom, ktorý bol prevedený pri reštaurátorských prácach niektorých skúmaných objektov môžeme konštatovať, že tvorcovia oltárov používali na ich stavbu materiály z miestnych zdrojov. Bolo to predovšetkým ihličnaté masívne drevo s prevládajúcim zastúpením **smreka** (*Picea excelsa*) a **červeného smreka** (*Larix decidua*). Na tvorbu ozdobných prvkov ako sú figurálne reliéfy, rezby, nadstavce a ostatné dekoračné prvky bolo použité **lipové drevo** (*Tilia cordata*). Úroveň poznania vlastností masívneho dreva, hlavne tých ktoré súvisia s jeho hydroskopicitou (napúčanie a zosychanie v radiálnom a tangenciálnom smere) sa prejavila na konštrukciách, ktoré sú popísané v predchádzajúcej kapitole.

Konštrukcia

Základnou časťou každého oltára je **oltárna skriňa**, ktorá je zložená z bokov, horného a spodného dna a chrbátu. Tieto základné dielce sú škárovkového typu. Korpus je vo väčšine skúmaných oltárov spájaný na otvorený ozub lichobežníkového tvaru. Je to spoj, ktorý je osvedčený po pevnostnej stránke pre tvorbu korpusov väčších rozmerov. Aj pri dnešných výskumoch overovania tuhosti rohových spojov plošných masívnych dielcov vykazuje vysoké parametre pevnosti. Jedinú výnimku predstavuje Oltár sv. Barbory v B. Bystrici, ktorého korpus tvoria rámy. Do spodného dna, ktorý tvorí rám sú osadené bočné stĺpy, v ktorých sú nasunuté škárovkové výplne bokov a chrbát. Tuhosť a pevnosť korpusu sa dosiahla osadením posledného dielu korpusu, ktorým je horné dno. Vzhľadom na tvar a kinematiku závesov oltárnych krídiel sa tieto museli na korpus uchytiť už pred jeho upevnením.

Chrbáty skúmaných oltárov tvorila škárovka, alebo rámová konštrukcia so škárovkovou výplňou (Oltár sv. Barbory B. Bystrica). Na samotnú tvorbu škárovkových plôch sa používali spojovacie perá tvaru X.

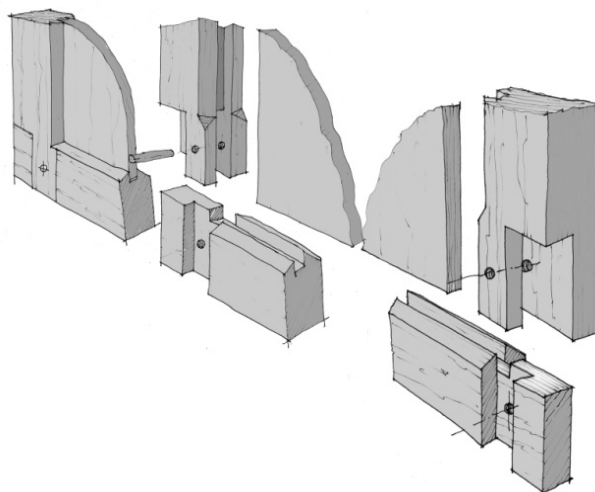
Na konštrukciách **oltárnych krídel** môžeme dobre pozorovať stupne poznania materiálov, technológií a zároveň konštrukčné schopnosti ich tvorcov.

Najnižšiu konštrukčnú úroveň má oltár z Vojnian. Jeho krídla majú zo všetkých skúmaných objektov najmenšie rozmery a aj najjednoduchšiu konštrukciu. Tvoria ich škárovky, zložené z dvoch plošných dielcov. Ich tuhosť a rovinnú stabilitu zabezpečuje rám v rohoch spojený preplátovaním a o škárovku uchytенý lepením pomocou drevených kolíkov. Práve na rohových spojoch rámu vidíme tvarové zmeny, spôsobené zosychaním dielcov rámu v tangenciálnom alebo radiálnom smere. Rám mal aj dekoračnú funkciu a spolu so škárovkou vytváral dojem pravého rámu. Táto najjednoduchšia konštrukcia bola zdokonalená na oltári sv. Mikuláša, v Liptovských Sliačoch, kde tuhosť a stabilitu tvaru oltárnych krídiel zo škárovky zabezpečujú dva horizontálne vlysy uchytенé klincovým spojom. Je to akési prvé vývojové štádium vzniku zvlakovej lišty, ktorá je jedným z najefektnejších stabilizátorom rovinnosti plošných masívnych dielcov aj v dnešných konštrukciách. Jej kĺzne uchytенie dovoľuje pri zmenách vlhkosti vzduchu meniť rozmery dielca, pričom jeho tvar si zachová základnú tvarovú stabilitu. Vzhľadom na to, že vzdialenosť dvoch krajných klincových spojov na vlyse nie je väčšia ako 40 cm, i tento vlys čiastočne umožňuje rozmerové zmeny škárovky na krajoch bez zmeny rovinnosti krídla.

So zväčšujúcimi sa zmenami oltárov a tým aj oltárnych krídiel bola ich stabilita tvaru zabezpečovaná pravými **rámovými konštrukciami**. Pravý rám tvoria štyri vlysy na priereze opatrené drážkou, alebo polodrážkou, navzájom spojené pevným rohovým spojom. Výplň rámu tvorí škárovka, ktorá je v ráme voľne uložená. To znamená, že má možnosť meniť svoj rozmer v radiálnom(tangenciálnom) smere v samotnej štruktúre rámu bez jeho vonkajších rozmerových zmien. Tento princíp tvorby rovinných dielcov poznali už v starom Egypte, no v stredoveku sa začal aplikovať až v gotike a používa sa dodnes.

Pre pevnosť samotnej rámovej konštrukcie je najdôležitejším parametrom tuhosť rohového konštrukčného spoja. Jeho tvar a aplikácia na skúmaných objektoch nás presvedčila o skutočnostiach ktoré majú súvis nielen so samotnou konštrukciou ale i autorstve jednotlivých oltárov. V podstate u všetkých skúmaných objektov mimo oltára z Vojnian a oltára sv. Mikuláša, v Liptovských Sliačoch sa na rohové spojenie rámových vlysov používa základný spoj na **čap a rozčap**. Výnimočný spoločný tvar tohto typu spoja majú oltáre v Sásovej a oltár P. Márie v Liptovských Sliačoch. Tento spoj bol použitý i na gotických oltároch v r. k. kostole v Smrečanoch, ktoré sme síce skúmali, ale pre podobnosť s ostatnými sme nezaradili do práce.

Výnimočnosť tohto konštrukčného uzlu spočíva v jeho sofistikovanom tvare, ktorý na prvý pohľad stvárňuje jednoduchý spôsob preplátovania, no pri podrobnejšom skúmaní sme zistili, že jeho tvar tvorí čap a rozčap. Jeho zložitý tvar má svoje opodstatnenie nielen v tuhosti a pevnosti ale aj pri montážnom postupe tvorby oltárneho krídla. Prípadná deštruktívna zmena v lepenom spoji je zálohovaná kolíkovým spojom. Princíp je u všetkých uvedených oltárov rovnaký, líši sa len malými rozmerovými odchýlkami.

Obr. 6 Konštrukčný spoj oltárneho krídla.
Fig. 6 Altar wings - construction joints.

Veľmi dôležitým z hľadiska tektonického, tvarového, i konštrukčného je **predela** oltára. Skúmať sme ju mohli u všetkých objektov mimo oltára z Vojnian, kde sa nezachovala. Svojim tvarom i konštrukciou je v princípe u všetkých oltárov rovnaká s výnimkou oltára Sv. Barbory, kde je súčasťou konštrukcie oltárnej skrine. Skladá sa z hornej dosky na ktorú je zafixovaná oltárna skriňa a podstavnej zostavy, ktorú tvorí predné a zadné čelo s priečnymi deliacimi a nosnými stenami. U niektorých typov je tento priestor zo zadnej časti oltára otvorený u niektorých uzavretý, tvoriaci úložný priestor pre obradné predmety, prístupný z boku oltára. Prístupnosť priestoru zabezpečujú otočné dvierka s petlicovým uzáverom. Ako základný konštrukčný materiál je na jej stavbu použitá škárovka, ktorá je navzájom spájaná pomocou kolíkových spojov.

Kovania: Základným kovaním sú závesy, ktorými sú o korpus oltárnej skrine fixované krídla. Ich princíp je rovnaký ako u dnešných knopkových závesov. Líšia sa od seba svojimi rozmermi súvisiacimi s veľkosťou a váhou krídiel na ktoré sú uchytené. U niektorých typov sú zachované pôvodné ručne kované závesy (Sásová, Sv. Barbora), u ďalších boli pri reštaurovaní a opravách vymenené a niekde veľmi necitlivo (Liptovské Sliače). Z ďalších typov kovaní boli použité ručne kované kince, petlice a oltárne fixácie kovové prvky, ktoré stabilizovali polohu oltára v sakrálnom priestore.

Na základe našich poznatkov z výskumu uvedených umeleckých diel môžeme konštatovať, že ich tvorcovia rešpektovali prirodzené vlastnosti materiálu a využili výhod, ktorým dnes hovoríme **del'ba práce**. Vedome zapojili do svojej práce aj majstrov z iných profesií ako bol kováči rezbári, pozlacovači i maliari.

ZÁVER

Zachované gotické oltáre sú najvýznamnejšími a najdôležitejšími prvkami interiérov dobových sakrálnych objektov. Predložená práca je zameraná na výskum materiálových a konštrukčných koncepcií tvorby gotických oltárov na Slovensku.

Krídlový oltár je najzložitejším typom dreveného gotického nábytku po stránke konštrukčnej, technickej aj umeleckej. Na jeho zhotovenie boli spravidla použité vždy viaceré dreviny, ktorých materiálová skladba bola ovplyvnená mnohými faktormi. Výzdoba oltárov je mimoriadne bohatá a boli pri nej použité rôzne dekoratívne techniky, technologické postupy a povrchové úpravy. Na vzniku väčších oltárnych celkov sa podieľalo viacero remeselných

a umelecko-remeselných profesií (stolári, truhlári, rezbári, pozlacovači, maliari) s bohatými skúsenosťami a znalosťami z oblasti prípravy a spracovania dreva.

Hlavným cieľom práce bol komplexný popis tvorby gotických oltárov z hľadiska technického. Pozornosť bola venovaná hlavne materiálovej skladbe použitých drevnín, konštrukčným princípom pri stavbe celku i jednotlivých častí oltárov a čiastočne technike výzdoby. Sledované parametre boli skúmané na vzorke piatich oltárnych celkov od najstaršieho a najjednoduchšieho baldachýnového oltára z Vojnian až po bohato zdobený a konštrukčne náročný banskobystrický oltár sv. Barbory z dielne Majstra Pavla z Levoče.

Výsledkom výskumu bolo bližšie poznanie materiálovej skladby drevnín používaných pri tvorbe gotických krídlových oltárov na našom území / smrek, červený smrek pri zhotovení konštrukcie oltárov, lipové drevo pri zhotovení rezbárskej a sochárskej výzdoby /. Za prínos práce považujeme hlavne analýzu konštrukčných princípov používaných pri tvorbe korpusu skrine a oltárnych krídel, ako aj bližšie poznanie náročnejších konštrukčných skladieb väčších oltárnych celkov, akým je zo skúmaných diel oltár sv. Barbory z dielne Majstra Pavla z Levoče v Banskej Bystrici.

Výsledky výskumu považujeme za zaujímavé a v mnohom inšpiratívne pre súčasný dizajn, nábytkovú tvorbu ale aj pedagogickú i pamiatkovú prax.

LITERATÚRA

- CIDLINSKÁ, L. 1989. Gotické krídlové oltáre na Slovensku, Bratislava: Tatran 1989, 228 s., ISBN 80-222-0029-8.
- DAROLOVÁ, A. 1969. Dokumentácia z reštaurovania Oltára Pavla a Antona pustovníkov v Sásovej. Archív PÚ Bratislava – R 535, KPÚ Banská Bystrica R 99–105.
- DAROLOVÁ, A. 1968–71. Dokumentácia z reštaurovania bočného oltára sv. Heleny a Egídia v Sásovej. Archív PÚ Bratislava – R 580, R 661, KPÚ Banská Bystrica R100.
- HOMOLKA, J. 1973. Majster Pavol z Levoče. Hlavný oltár v kostole sv. Jakuba v Levoči. Bratislava: Tatran, 1973, 181 s.
- KAJBA, P., VESELOVSKÝ, J. 2008. Gotický krídlový oltár z Vojnian. In: NÁBYTOK 2008 – Od nápadu po výrobok. (CD room), ISBN 978-80.228.1839-1.
- KOTRBA, H. 1969. K problematike prieskumu diela Majstra Pavla z Levoče. In Monumentorum Tutela, Ochrana pamiatok 5, SUPSOP Bratislava 1969, s. 118–162.
- KOTRBA, H. 1982. Třísky z dílny rezbáře. Brno: Blok 1982, 364 s.
- VESELOVSKÝ, J., KAJBA, P. 2008. Sakrálny mobiliár r.k. kostola Očisťovania Panny Márie v Smrečanoch. In NÁBYTOK 2008 – Od nápadu po výrobok. (CD room), ISBN 978-80-228-1839-1.

PodĎakovanie

Ďakujeme všetkým, ktorí nám boli nápomocní pri realizácii tohto výskumu. Zvlášť patrí podĎakovanie správcovi kostolov v Liptovských Sliachoch, Banskej Bystrici a pracovníkom SNG v Bratislave.

Adresa autorov

Prof. Ing. Juraj Veselovský, CSc.
Technická univerzita vo Zvolene
Drevárska fakulta
Katedra dizajnu nábytku a drevárskych výrobkov
T. G. Masaryka 24
960 53 Zvolen

Mgr. Perer Kajba, PhD.
Sladkovičova 52
975 65 Banská Bystrica